

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ
МАЙСТЕРНОСТІ

**Соціально-педагогічна діяльність щодо запобігання конфліктів між
батьками та дітьми**

Дипломна робота з соціальної педагогіки
(освітньо-кваліфікаційний рівень «Бакалавр»)

студентки 4 курсу 42 групи

галузізнань:

0101 Педагогічна освіта

напряму підготовки:

6.010106 Соціальна педагогіка

Степанчук Інни Вікторівни

Керівник:

кандидат педагогічних наук,

доцент **І. В. Літяга**

Рецензент:

кандидат педагогічних наук,

завідувач кафедри природничих та

соціально-гуманітарних дисциплін

КВНЗ «Житомирський інститут медсестринства»

І. М. Круковська

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ КОНФЛІКТНОСТІ У СІМ'ЯХ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	Ошибка! Закладка не определена.
1.1. Сутність та основні причини конфліктів у сім'ї.....	Ошибка! Закладка не определена.
1.2. Передумови та механізми виникнення конфліктів між батьками та дітьми.....	Ошибка! Закладка не определена.
1.3. Сутність соціально-педагогічної роботи з конфліктними сім'ями	Ошибка! Закладка не определена.
Висновки до розділу 1	Ошибка! Закладка не определена.
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНИХ ЧИННИКІВ, ЯКІ Є ПІДГРУНТЯМ ДЛЯ КОНФЛІКТІВ МІЖ БАТЬКАМИ ТА ДІТЬМИ.....	Ошибка! Закладка не определена.
2.1. Програма емпіричного дослідження соціально-педагогічних чинників конфліктів між батьками та дітьми	Ошибка! Закладка не определена.
2.2. Дослідження соціально-педагогічних причин та механізмів виникнення конфліктів між батьками та дітьми	Ошибка! Закладка не определена.
2.3. Програма соціально-педагогічної профілактики конфліктів між батьками та дітьми	Ошибка! Закладка не определена.
2.4. Охорона праці в загальноосвітньому навчальному закладі.....	72
Висновки до розділу 2	Ошибка! Закладка не определена.
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	Ошибка! Закладка не определена.
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	13
ДОДАТКИ.....	92

ВСТУП

Актуальність проблеми. У даний час Україна переживає складні соціально-економічні зміни, які істотно відбиваються на становищі всіх елементів соціальних структур, зокрема сім'ї. Сім'я є найменшим осередком суспільства, що постійно відчуває на собі безпосередньо чи опосередковано ті зміни, які відбуваються у країні та відповідно сама накладає відбиток на розвиток суспільства. Процес формування, становлення та розвитку сучасної української сім'ї проходить у складних і суперечливих умовах, на фоні яких відбувається погіршення фізичного і психічного стану здоров'я людей, зростання міжособистісної ізоляції, агресивності, нездатності розв'язувати проблеми і конфлікти, що виникають на їх життєвому шляху. Сьогодні сім'я стикається з цілою низкою нових проблем, значною мірою втрачає здатність виконувати життєво необхідні функції і стоїть на порозі кризи. З огляду на це, можна говорити, що ситуація з внутрішньосімейними стосунками поступово погіршується внаслідок збільшення протиріч і конфліктів у суспільстві. Ці обставини можуть мати негативні наслідки не лише для сім'ї, але й для країни загалом.

Батьківство відіграє значну роль у житті конкретної особистості. Протягом всього життя батьки залишаються значимою фігурою для індивіда. Батьківство включає феномени материнства й батьківства, але не зводиться до їхньої простої сукупності. Родина є першим інститутом соціалізації дитини. Саме сімейне виховання є найбільш природним і відіграє визначальну роль у розвитку й формуванні особистості. Вибираючи свій стиль поведінки у взаємодії з дитиною, батьки знаходяться в ситуації невизначеності й можуть відчувати невпевненість у собі, почуття провини і так далі. Неправильний вибір стилю взаємодії між батьками і дітьми провокує конфліктні ситуації у сім'ї. Все це визначає потребу в соціально-педагогічному супроводі родини і сімейного виховання.

Соціально-педагогічна робота з батьками – досить складний напрямок. Часто батьки не сумніваються у своїй компетентності, обвинувачуючи у випадку виникнення труднощів у відносинах між батьками і дітьми школу, суспільство. Часто батькам складно визнати помилковість своїх думок, почуттів, дій. На тлі цього усередині родини між батьком і матір'ю нерівномірно розподіляється виховна активність. У більшості випадків, вихованням, емоційним спілкуванням з дітьми займається мати, батько ж робить це «за настроєм». У підсумку, у родині не спостерігається системності виховних впливів. Батьки для дитини рідко виступають єдиним цілим.

Причину конфліктності у родинах викликає вікова різниця між батьками і дітьми, відмінність характерів, що утруднює взаєморозуміння. Причина непорозумінь лежить у площині цінностей, стандартів поведінки, адже діти сьогодення ростуть в умовах, відмінних від тих, в яких їхні батьки. Нерідко батьки трактують своє ставлення до дітей так, ніби існує якийсь договір між ними і їхньою дитиною.

Проблеми сімейних взаємовідносин привертала увагу багатьох вчених, зокрема: Е. Р. Ейдемільера, що досліджував психологічні особливості згуртованої сім'ї У. Сатира, який цікавився особливостями розвитку зрілих сімей і виділив основні властивості: високу самооцінку, ясну і чесну комунікацію, гнучкіі гуманні правила поведінки. У такій родині, на думку вченого, її члени орієнтовані на зростання, соціальні установки позитивні відкриті. Науково-психологічні уявлення про особливості сімейних взаємин досліджували М. А. Абалкіна, Т. В. Андрєєва, Ю. А. Бакуліна, І. В. Гребенніков, Т. А. Гурко, Е. Г. Ейдемільер, Е. С. Калмикова, С. В. Ковальов, М. М. Обозов, Ю. Н. Олійник, Л. Б. Шнейдер, В. В. Юстіцкіс. Причини виникнення конфліктів у сім'ї вивчали Ю. Е. Альошина, Н. В. Грішина, С. В. Ковальов, В. А. Сисенко та ін.

Конфлікт між батьками та дітьми у сім'ї – один із самих розповсюджених у повсякденному житті. Однак, він деякою мірою обійдений увагою фахівців – психологів і педагогів. Саме це, а також факти

викладені вище і обумовили вибір бакалаврського дослідження **«Соціально-педагогічна діяльність щодо запобігання конфліктів між батьками та дітьми»**.

Об'єкт дослідження – конфлікту стосунках між батьками і дітьми.

Предмет дослідження – соціально-педагогічна складова попередження конфліктів у стосунках між батьками і дітьми.

Мета дослідження – дослідити соціально-педагогічну складову профілактики конфліктів між батьками та дітьми.

Завдання дослідження:

1. Охарактеризувати соціально-педагогічну діяльність з конфліктними сім'ями, основні причини конфліктів між батьками та дітьми.

2. Дослідити соціально-педагогічні передумови виникнення конфліктів між батьками та дітьми.

3. Розробити програму соціально-педагогічної діяльності щодо запобігання конфліктів між батьками та дітьми.

Методологічну і теоретичну основу дослідження становлять теоретичні (аналіз, систематизацію, узагальнення, класифікацію матеріалів фахової літератури з окресленої проблематики) та емпіричні методи (опитування, анкетування, інтерв'ювання).

Експериментальна база дослідження: емпіричне дослідження робота здійснювалася на базі Новогуївинської гімназії та Центру професійно-технічної освіти № 15 м. Житомира (ПТУ №15).

Теоретичне значення дослідження: представлено результати теоретичного аналізу наукової літератури щодо сутності та основних причин конфліктів у сім'ї, означено передумови та механізми виникнення конфліктів між батьками та дітьми, охарактеризовано соціально-педагогічну діяльність з конфліктними сім'ями.

Практичне значення дослідження: розроблено й обґрунтовано: програму соціально-педагогічної профілактики конфліктів між батьками та дітьми, рекомендації для батьків та дітей щодо запобігання конфліктів та

алгоритм соціально-педагогічного аналізу батьківсько-дитячих конфліктів та його застосування в діяльності соціального педагога в ЗНЗ.

Апробація роботи. Результати дослідження опубліковані у збірнику наукових праць: Соціально-педагогічна діяльність щодо запобігання конфліктів між батьками та дітьми // Актуальні проблеми соціальної сфери: [збірник наукових робіт викладачів і студентів] / за заг. ред. Н. П. Павлик. – Житомир : вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 23-24.

Взяла участь у тренінгу з планування діяльності та відпрацювання навичок, необхідних для розробки та втілення різних форм ініціативи «Університет, дружній до сім'ї», який проводився у межах проекту «Рівні можливості для здобуття професії молодими матерями-студентками у ВНЗ», що впроваджується Сумським державним університетом за підтримки Європейського Союзу (Житомирський державний університет імені Івана Франка, 13 травня 2015 р., м. Житомир).

Структура роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (66 найменувань). Робота викладена на 91 сторінок друкованого тексту та 17 сторінках додатків. Загальний обсяг роботи –108 сторінок.

Загальні висновки

1. Охарактеризувавши соціально-педагогічну діяльність з конфліктними сім'ями та основні причини конфліктів між батьками та дітьми, ми прийшли до ряду висновків. Соціально-педагогічні характеристики конфліктів між батьками та дітьми полягають у вивченні основних якісних ознак, причин виникнення та наслідків цих конфліктів для соціально-виховного потенціалу сім'ї в цілому, соціально-психологічної ситуації кожного учасника конфліктів, соціально-педагогічній оцінці наслідків конфлікту для кожного члена сім'ї, сім'ї в цілому та соціуму. Серед ключових соціально-педагогічних ознак можна виділити тип взаємовідносин – кон'юнктивні (зближуючі контакти) і диз'юнктивні (розділяючі контакти); механізми формування конфліктних взаємовідносин батьків із дітьми; різностороннє сприймання негараздів; сімейне неблагополуччя. Доцільно виділити причини конфліктів у взаємодії батьків і дітей соціально-педагогічного характеру: тип сімейних відносин, деструктивність сімейного виховання, вікові кризи дітей особистісний фактор. Отже, оскільки конфлікти в нашому житті неминучі, потрібно навчитися управляти ними, прагнути до того, аби вони наводили до найменших витрат для суспільства і особах, що беруть участь в них. Зазвичай в міжпоколінних конфліктах задіяні інститути, які безпосередньо виконують функцію соціалізації (батьки в сім'ї, або вчителі в школі). Таким чином, можливо, такі конфлікти (а точніше їх наслідки) – це одні з механізмів соціалізації, які дозволяють зафіксувати на собі увагу особистості, яка соціалізується. Важливим наслідком таких конфліктів може служити те, що зважаючи на постійне протистояння норм і цінностей двох поколінь, виявиться, що у результаті збережуться «кращі». Такі процеси призводять до постійного розвитку суспільства, що є однією із складових їх соціально-педагогічних характеристик.

Серед основних причин конфліктів між батьками та дітьми науковці виділяють: обмеження одним із подружжя свободи, активності, дій, самовираження іншого, а також їхніх спільних дітей; негативна поведінка членів сім'ї (алкоголізм, наркоманія, токсикоманія); наявність протилежних інтересів, прагнень, обмеженість можливостей для задоволення потреб; розподіл домашніх справ; авторитарний, жорсткий тип взаємовідносин, які склалися в сім'ї; наявність складних матеріальних проблем, які практично неможливо розв'язати; авторитарне втручання родичів в подружні відносини та виховання дітей; сексуальна дисгармонія партнерів, яка негативно позначається на психологічному мікрокліматі родини.

Серед причин розбіжностей у поглядах між батьками і підлітками найбільш важливими виступають: різниця у досвіді батьків і дітей; відсутність чітких етапів переходу від дитячої залежності до дорослої незалежності; відсутність певних правил, які структурують послаблення батьківської влади у фазі переходу від дитинства до підлітковості; соціальні відмінності, що пов'язані із зіткненням контролюючої ролі дорослих з потребами підлітків у автономії.

Отже, сімейні конфлікти – це протиборство між членами сім'ї на основі зіткнення протилежно спрямованих мотивів і поглядів. Причинами конфліктів між батьками і дітьми можуть бути як соціально-педагогічні, так і психологічні. На причини конфліктів в сім'ях впливають фактори мікро- і макросередовища.

2. Дослідивши соціально-педагогічні передумови виникнення конфліктів між батьками та дітьми, можемо узагальнити наступне. Дослідження батьківсько-дитячих конфліктів в умовах загальноосвітньої школи проводилось на базі Новогуївинської гімназії та Центру професійно-технічної освіти № 15 м. Житомира (ПТУ №15) з 60 учнями та 60 батьками учнів. Дослідження проводилось в 4 етапи: на першому етапі було проведено анкету-опитувальник оцінки сімейних відносин та конфліктів у сім'ї; на другому етапі – «Тест-опитувальник батьківського ставлення А. Я. Варга,

В.В Століна»; на третьому – «Анкету родинно-сімейного виховання школярів» Л. С. Виготського; на заключному етапі було проведено глибинне інтерв'ю з соціальними педагогами на тему «Соціально-педагогічна діяльність щодо запобігання конфліктів між батьками і дітьми».

Так, аналізуючи відповіді на запитання анкети-опитувальника оцінки сімейних відносин та конфліктів у сім'ї, дійшли до висновку, що поняття конфлікту та шляхи його вирішення в свідомості батьків та дітей різні. Часто відповіді батьків завуальовані та подані під таким кутом, як це «має бути». Істинний стиль сімейних відносин яскраво виражений у відповідях дітей, який розкриває всю сутність дитячо-батьківських взаємин, та як наслідок, конфліктів.

Також дослідження сфери батьківсько-дитячих конфліктів проводилось за методикою «Тест батьківського ставлення» (в адаптації А. Я. Варги, В. В. Століна). Батьківське ставлення розуміється як система різноманітних почуттів до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються у спілкуванні з нею, особливостей сприйняття й розуміння характеру особистості дитини, її вчинків. Результати тесту відображають наступну картину батьківського ставлення до дітей: високий рівень батьківського відношення до дітей спостерігається у 26% родин – це соціально бажаний образ батьківського ставлення. Батьки зацікавлені у справах і планах дитини, намагаються у всьому їй допомогти. Батьки високо оцінюють інтелектуальні й творчі здібності дитини, відчують почуття гордості за неї. Вони заохочують ініціативу й самостійність дитини, намагаються бути на рівні. Батьки довіряють дитині, намагаються врахувати її точку зору у конфліктних питаннях. До середнього рівня батьківського ставлення відносяться 56% респондентів, для яких характерним є те, що батьки відчують себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі потреби дитини, відгородити її від труднощів і неприємностей життя. Батьки постійно відчують тривогу за дитину, дитина починає автономізуватись в силу обставин, тому що по своїй волі батьки не надають дитині самостійності

ніколи. У ставленні даної групи батьків є також прагнення інфантилізувати дитину, приписати їй особисту й соціальну неспроможність. Батьки бачать дитину молодшою у порівнянні з реальним віком. Інтереси, захоплення, думки й почуття дитини видаються батьками дитячими, несерйозними. Дитина представляється не пристосованою, не успішною, відкритою для дурних впливів. Батьки не довіряють своїй дитині, говорять про її неуспішність і недотепність. У зв'язку із цим батьки намагаються відгородити дитину від труднощів життя й строго контролювати її дії.

Батьківське відношення низького рівня проявляється у 18% родин, них характерними рисами є тотальний контроль над поведінкою дитини. При високому балі по цій шкалі й батьківському відношенні чітко проглядається авторитаризм. Батьки вимагають від дитини беззастережної слухняності й дисципліни. Вони намагаються нав'язати дитині у всьому свою волю, не здатні почути її точку зору. За прояви свавілля дитину суворо карають. Батьки пильно стежать за соціальними досягненнями дитини, її індивідуальними особливостями, звичками, думками, почуттями.

Таким чином, можна прослідкувати певні суперечності в самому розумінні та баченні батьківсько-дитячих конфліктів, що, на нашу думку, пов'язано з індивідуально-психологічними та віковими особливостями як дітей, так і батьків. Зазвичай в міжпоколінних конфліктах задіяні інститути, які безпосередньо виконують функцію соціалізації (батьки в сім'ї, або вчителі в школі). А оскільки конфлікти в нашому житті неминучі, потрібно навчитися управляти ними, прагнути до того, аби вони призводили до найменших витрат для суспільства.

Проаналізувавши відповіді на запитання «Анкети родинно-сімейного виховання школярів» Л. С. Виготського, ми дійшли до висновку, що учні обох навчальних закладів, в першу чергу, шукають спілкування з батьками, розраховуючи на їх щирість, витримку, порозуміння. Слід зауважити, що 81% опитуваних задоволені своїм становищем у сім'ї. Таким чином, від того, як батьки сприймають і розуміють дитину, її потреби, інтереси, психологічні

стани та переживання і взаємодіють з нею, залежить сприймання і оцінка підлітка себе, формування позитивного чи негативного образу «Я», прийняття чи неприйняття своєї особистості.

Аналіз відповідей соціальних педагогів на запитання глибинного інтерв'ю «Соціально-педагогічна діяльність щодо запобігання конфліктів між батьками і дітьми» показав, що соціально-педагогічну діяльність щодо запобігання конфліктів між батьками та дітьми обумовлюють наступні причини: загострення кризи сім'ї як найважливішого соціального інституту, в якому формується особистість; виникнення деструктивних форм поведінки у родинах; застосування психологічного чи фізичного насилля над дитиною, порушення прав дитини в сім'ї; психологічне самопочуття та здоров'я самої дитини.

Тому, ефективно сприятиме профілактиці конфліктності: навчання батьків та дітей способам ефективної комунікації (активного слухання, використання «Я-повідомлень»); формування толерантності між батьками та дітьми; використання у випадку конфліктів відновлюваних практик: медіації та тематичних кіл тощо. Також доцільно використовувати ігрові, тренінгові форми роботи та консультації (з батьками і дітьми).

3. На основі теоретичного та практичного аналізу проблеми було розроблено програму соціально-педагогічної діяльності щодо запобігання конфліктів між батьками та дітьми. Програма спрямована на уникнення конфліктних ситуацій, що відбуваються на фоні протистояння позицій як і батьків, так і дітей; формування довірливих відносин між батьками та дітьми; виявлення міжособистісних конфліктів між батьками та дітьми, допомога розпізнати їх стосунки; моделювання нового типу стосунків між батьками та дітьми; обговорення проблем, які виникають у дитини та батьків, пошук спільних ідей вирішення та їх подолання.

Було розроблено практичні рекомендації для соціального педагога щодо подолання конфліктів між батьками та дітьми (як в роботі з батьками, так і з дітьми), тренінгову програму, орієнтовану на налагодження

позитивного мікроклімату в сім'ї, та алгоритм ситуаційного аналізу батьківсько-дитячих конфліктів. Даний алгоритм передбачає реалізацію дослідження батьківсько-дитячих конфліктів в 16 деталізованих кроків – інструкцій для дій соціального педагога. Також, орієнтуючись на соціально-психологічні методи роботи з батьківсько-дитячими конфліктами, ми розробили альтернативний алгоритм – алгоритм ситуаційного аналізу батьківсько-дитячих конфліктів. Алгоритм ситуаційного аналізу батьківсько-дитячих конфліктів допомагає відокремити очікування, інтерпретації від реальних вчинків батьків та дітей і допомагає виявити дійсну причину їх взаємного непорозуміння. Алгоритм складається з двох етапів (виявлення та виправлення) та 10 кроків.

Таким чином, застосування методів соціально-педагогічного аналізу конфліктів між батьками та дітьми за вищевказаними алгоритмами дозволить соціальному педагогові виступити не тільки в ролі консультанта чи медіатора, а й ефективно допомогти сім'ї у вирішенні напруженої соціально-психологічної ситуації в сім'ї, яка часто є основною причиною асоціальної поведінки дітей та молоді – основної клієнтської групи соціального педагога.

Список використаних джерел

1. Азаров Ю. А. Семейная педагогика / Ю. А. Азаров. – М. : Политиздат, 1985. – 132 с.
2. Алексеєнко Т. Ф. Тенденції розвитку і класифікація батьківсько-дитячих стосунків в умовах сучасної сім'ї / Т. Ф. Алексеєнко // Збірник наукових праць Української Академії державного Управління при Президентові України. – К. : Вид-во УАДУ. - 2001.- Вип. 1. – С. 192.
3. Аметова Є. Р. Про значення сім'ї у формуванні вільної особистості дитини / Є. Р. Аметова // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 2. – С. 36–43.
4. Андреева Т. В. Семейная психология / Т. В. Андреева. – СПб.: ИД «Нива», 2004. – 264 с.
5. Антонова-Турченко О. Г. Від конфлікту до взаєморозуміння / О. Г. Антонова-Турченко. – К. : АСТдрук, 1992. – 37 с.
6. Анцупов А. Я. Конфликтология : учебник для вузов / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М. : ЮНИТИ, 1999. – 312 с.
7. Бандурка А. В. Конфликтология / А. В. Бандурка. – Харьков: Изд-во УВД, 1997. – 386 с.
8. Баскина Ю. В. Родительское отношение и включение в конфликт / Ю. В. Баскина. – М.: ВЛАДОС, 1992. – 44 с.
9. Бекешкіна І. Конфліктологічний підхід до сучасної ситуації в Україні / І. Бекешкіна. – К. : Абрис, 1994. – 122 с.
10. Белкин А. С. Конфликтология : наука о гармонии / А. С. Белкин, И. С. Зими́на. – Екатеринбург : ГЛАГОЛ, 1995. – 244 с.
11. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї / О. І. Бондарчук. – К. : МАУП, 2001. – 95 с.
12. Гірник А. М. Посередництво в конфліктах / А. М. Гірник. – К. : КЛЮ, 1998. – 51 с.

13. Гозман Л. Я. Процессы межличностного восприятия в семье / Л. Я. Гозман. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 204 с.
14. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – СПб. : Питер, 2000. – 322 с.
15. Гущина Т. Ю. Соціалізація та соціальна зрілість особистості / Т. Ю. Гущина // Вісник Національного технічного університету України. – К. : НТУУ «КПІ», 2002. – №2. – С. 93 – 99.
16. Дедов Н. П. Социальная конфликтология / Н. П. Дедов, А. В. Морозов. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 332 с.
17. Дмитриев А. Н. Введение в общую теорию конфликтов / А. Н. Дмитриев, В. В. Кудрявцев, С. В. Кудрявцев. – М. : Академия, 1993. – 288 с.
18. Дружинін В. М. Психологія сім'ї / В. М. Дружинін. – К. : КСП, 2008. – 244 с.
19. Жигалин С. С. Влияние родительских позиций на воспитательный потенциал семьи школьника / С. С. Жигалин. – М. : МГПУ, 2004. – 71 с.
20. Журавлев В. И. Основы педагогической конфликтологии / В. И. Журавлев. – М. : РПА, 1995. – 183 с.
21. Забродський М. М. Основи вікової психології / М. М. Забродський. – Тернопіль: Богдан, 2009. – 498 с.
22. Захаров А. И. Психологические особенности взаимоотношений в конфликтной семье / А. И. Захаров // Вопросы психологии. – 1981. – № 3. – С.58–68.
23. Ишмуратов В. А. Конфлікт і злагода / В. А. Ишмуратов. – К. : Наука, 1999. – 99 с.
24. Канатаев Ю. А. Психологія конфлікту / Ю. А. Канатаев. – М.: ВАХЗ, 1992. – 243 с.
25. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю / А. Й. Капська. – К. : УДЦССМ, 2001. – 218 с.

26. Ключева Н. В. Психолог и семья: диагностика, консультация, тренинг / Н. В. Ключева. – Ярославль: ЯГПУ, 2002. – 56 с.
27. Ковальов С. В. Психологія сімейних стосунків / С. В. Ковальов. – К. : Наука, 2001. – 277 с.
28. Кон И. С. Родители и дети / И. С. Кон // Психология ранней юности. – М. : Просвещение, 1989. – С. 16–19.
29. Кравченко Т. «Життєві сценарії» сім'ї та їхній вплив на соціальний розвиток особистості / Т. Кравченко // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 1 – 2. – С. 6 –67.
30. Кравченко Т. В. Особливості психічного розвитку старшокласників і виховні завдання батьків / Т. В. Кравченко // Позакласний час. – 2002. – № 20. – С. 13–14.
31. Куницына В. Н. Межличностное общение / В. Н. Куницына. – СПб. : Питер, 2001. – 212 с.
32. Лебедева М. Урегулирование конфликтов : подходы, решения, технологии / М. Лебедева. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 288 с.
33. Лисенко О. В. Исследования особенностей межличностного восприятия в конфликтной ситуации / О. В. Лисенко // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – №5. – С. 23–27.
34. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка / В. С. Лозниця. – К. : ЕксОб, 2004. – 302 с.
35. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці / С. Д. Максименко. – К. : Наукова думка, 1999. – 215 с.
36. Максименко С. Д. Вікова та педагогічна психологія / С. Д. Максименко. – К. : Каравела, 2005. – 399 с.
37. Мацієвський Д. Проблеми теорії конфліктів та насильства / Д. Мацієвський. – К. : Генеза, 1995. – 118 с.
38. Мельник Ю. Соціальний педагог та його професійна діяльність / Ю. Мельник, С. Шаргородська, упор. Т. Шаповал, Т. Гончаренко // Науково-

виробниче видання «Соціальний педагог». – К. : Шкільний світ, 2006. – С. 10-11.

39. Немов Р. С. Экспериментальная педагогическая психология и психодиагностика / Р. С. Немов. – М. : Просвещение, 1995. – 512 с.

40. Овчарова Р. В. Психология родительства / Р. В. Овчарова. – М. : Академия, 2005. – 261 с.

41. Овчарова Р. В. Родительская позиция как психологический феномен / Р. В. Овчарова, С. С. Жигалин // Экономика, психология, бизнес. – 2004. – № 2. – С.176–182.

42. Овчарова Р. В. Справочная книга школьного психолога / Р. В. Овчарова. – М. : Просвещение, 1996. – 315 с.

43. Оржеховська В. М. Формування соціальної відповідальності учнів у сучасній школі / В. М. Оржеховська // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 4. – С. 25–31.

44. Постовий В. Г. Сучасна сім'я і її педагогіка / В. Г. Постовий. – К. : Освіта, 1994. – 63 с.

45. Радченко М. І. Особливості соціально-психологічної саморегуляції сімей з «ненаучуваними» дітьми / М. І. Радченко // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – № 3. – С. 23–28.

46. Райгородский Д. Ф. Психология семьи / Д. Ф. Райгородский. – М. : БАХРАК, 2002. – 752 с.

47. Райс Ф. И. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. И. Райс. – СПб. : Питер, 2000. – 128 с.

48. Реан А. А. Практическая психодиагностика личности / А. А. Реан. – СПб. : Питер, 2001. – 218 с.

49. Реан А. А. Социализация личности / А. А. Реан // Хрестоматия: Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб. : Питер, 2000. – 544 с.

50. Русинка І. І. Конфліктологія / І. І. Русинка. – Тернопіль: Богдан, 2003. – 294 с.

51. Светлов В. А. Аналитика конфликта / В. А. Светлов. – СПб. : Росток, 2001. – 512 с.
52. Сейко Н. А. Соціальна педагогіка : [методичний посібник] / Н. А. Сейко. – Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. – 260 с.
53. Сисенко В. А. Сімейні конфлікти / В. А. Сисенко. – К. : Думка, 1989. – 99 с.
54. Спиваковская А. С. Как быть родителями / А. С. Спиваковская. – М. : Педагогика, 1986. – 160 с.
55. Степанова Н. Д. Причины и сущность конфликтов подростков с родителями / Н. Д. Степанова. – Белгород: БГПУ, 1996. – 230 с.
56. Столин В. В. Семейные трудности: какие и почему? Задание для самоанализа / В. В. Столин, А. Г. Шмелёв // Семья и школа. – 1985. – № 3. – С. 18–21.
57. Титаренко В. Я. Семья и формирование личности / В. Я. Титаренко. – М. : Профиздат, 1987. – 109 с.
58. Филонова Г. Н. Формирование личности : проблемы комплексного подхода в процессе воспитания школьника / Г. Н. Филонова. – М. : Академия, 2003. – 382 с.
59. Херсонский Б. Г. Психология и профилактика семейных конфликтов / Б. Г. Херсонский. – К. : Наукова думка, 1991. – 226 с.
60. Цимбалюк І. М. Психологія / І. М. Цимбалюк. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – 214 с.
61. Чистякова Т. А. Педагогический конфликт и способы его преодоления. – М. : Т. А. Чистякова, 1987. – 122 с.
62. Шейнов В. П. Конфликты в нашей жизни и их разрешение / В. П. Шейнов. – Минск: Амалфея, 1997. – 277 с.
63. Щербань П. Психологія сучасної сім'ї та педагогіка сімейних взаємин / П. Щербань // Рідна школа. – 2005. – С.14 – 15.
64. Fincham D. Interparental Conflict and Child Development: Theory, Research and Applications [Електронний ресурс] / D. Fincham. – Cambridge :

Cambridge University Press, 2001 – 477 p.– Режим доступа: <http://www.child-encyclopedia.com/documents/BelskyANGxp-Parenting.pdf>. – Назва з екрану.

65. Hodson V. Respectful Parents, Respectful Kids: 7 Keys to Turn Family Conflict Into Co-operation [Электронний ресурс]/ V. Hodson. – Encinitas : PuddleDancer Press, 2006 – 240 p.– Режим доступа: <http://zyark.com/view/ebook-Respectful-Parents-Respectful-Kids-7-Keys-to-Turn-Family-Conflict-into-Cooperation-pdf-free-290309.html>. – Назва з екрану.

66. Messman S. Relationship Conflict: Conflict in Parent-Child, Friendship, and Romantic Relationships[Электронний ресурс] / S. Messman. – London : SAGE, 1995 – 178 p. – Режим доступа: <http://www.sagepub.com/booksProdDesc.nav?prodId=Book4492>. – Назва з екрану.